

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.13(477)

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧЕННЯ ЯК ПРАВОВОГО ЗАСОБУ ВПЛИВУ НА ПОВЕДІНКУ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА

О. Барабаш

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна
тел. (032) 239-47-97*

Ефективність заохочень у праві залежить від якості їх правотворчого оформлення й особливостей діяльності самого суб'єкта заохочення, оскільки вплив на поведінку суб'єктів права за посередництва правового заохочення може здійснюватися на нормативному та на правозастосовному рівнях. З огляду на це запропоновано виділяти умови ефективності правового заохочення, які мають забезпечуватися на правотворчому рівні, та ті, які мають бути дотримані на рівні правозастосування.

Ключові слова: заохочення у праві (правове заохочення); ефективність засобів правового регулювання; умови ефективності заохочення у праві.

До проблематики ефективності засобів правового регулювання дедалі частіше звертаються науковці-правники. Без сумніву, заохочення як засіб впливу на поведінку суб'єктів права також потребує дослідження його ефективності. Вивчення умов, які сприятимуть дієвішому застосуванню правових заохочень, буде основою, підґрунтям для подальшого дослідження шляхів оптимізації їх дії.

Способом вимірювання ефективності, її критерієм вважають соціальну цінність. Так, О.В. Малько наголошує на тому, що ефективність – це ступінь реалізації соціальної цінності правових стимулів (в тім числі і правових заохочень), задоволення інтересів людей і, в кінцевому підсумку, упорядкування суспільних відносин [6, с. 160].

Наприклад В.О. Козлов вважає, що ефективність – це функціонально-цільова категорія [4, с. 9]. Вона тісно пов'язана як з функцією, виконуваною, наприклад, правовими заохоченнями, так і з метою, поставленою перед ними. Про ефективність заходів правового заохочення можна судити лише на підставі тих результатів, які спричинює реалізація цього засобу правового впливу.

На думку П.М. Рабіновича, який розрізняє власне юридичну та загальносоціальну ефективність юридичного регулювання [8, с. 203], якість регулятивного впливу об'єктивного юридичного права на суспільні відносини відображається через такі показники [8, с. 203]: цінність юридичного регулювання (характеризується його позитивною значущістю для задоволення потреб існування та розвитку людини, соціальних спільнот, об'єднань, усього суспільства); економність юридичного регулювання (характеризується обсягом соціальних витрат – предметно-речових, фінансових, кадрових, часових, фізично-людських – необхідних для досягнення його мети); ефективність юридичного регулювання (характеризується співвідношенням його реальних результатів з метою правового такого регулювання – передбачуваними та бажаними для правотворчого органу результатами) [8, с. 202].

При цьому під результатами здійснення юридичного регулювання потрібно розуміти ті реальні зміни у суспільних відносинах, що сталися внаслідок його практичного здійснення.

Заслугує на підтримку думка авторів, які стверджують, що ефективність правової норми визначається тим, наскільки її реалізація сприяє досягненню цілей, поставлених перед правовим регулюванням (тобто ступенем досягнення відповідних цілей). Мета, своєю чергою, – це лише ідеальний уявний образ цінності. Критерій ефективності полягає у ступені досягнення певних цінностей, тоді як сама ефективність є здійсненою цінністю. У зв'язку з цим, мабуть, не соціальна цінність є в ролі однієї з передумов ефективності правової норми, як вважають Ф.Н. Фаткуллін і Л.Д. Чулюкин [12, с. 31], а навпаки, – ефективність є передумовою соціальної цінності. Правові засоби, що дають негативний результат, навряд чи можна назвати соціально цінними, тоді як ті з них, які ефективно регулюють суспільні відносини, безсумнівно, тією чи іншою мірою цінні для суспільства [3, с. 165].

Для ефективної дії правових засобів необхідними є певні умови. Умовами ефективності є обставини, які, з одного боку, сприяють найбільшій реалізації цінності права, що дає змогу повніше задовольняти інтереси людей, а з іншого, – супутні фактори для дій індивіда з досягнення цієї цінності, для її використання [5, с. 161–162].

Автори одного з посібників з теорії держави і права називають такі основні чинники, що забезпечують ефективність правового регулювання: відповідність вимог норм права рівню соціально-економічного розвитку суспільства; рівень досконалості законодавства; рівень правової культури громадян [11, с. 264–265].

Зокрема, П.М. Рабінович вважає, що загальна ефективність юридичного регулювання забезпечується: ефективністю самого «матеріального» закону (нормативно-юридичного акта); ефективністю процедурно-процесуального механізму застосування закону; ефективністю діяльності з застосування й реалізації закону [8, с. 203].

Науковець виокремлює загальносоціальні та спеціально-соціальні (юридичні) передумови ефективності юридичної норми [8, с. 203].

До загальносоціальних передумов П.М. Рабінович зачислює: відповідність норми до об'єктивних законів (закономірностей) існування й розвитку людини та суспільства; відповідність норми до конкретно-історичних умов її функціонування, реальних можливостей її здійснення (матеріальним, духовним, часовим, кадровим та ін.), оперативного реагування нормотворців на зміну цих умов і можливостей; відповідність норми до реальних потреб та інтересів тих суб'єктів, відносини між якими вона має регулювати; відповідність норми до стану правосвідомості і моралі, рівню загальної культури згаданих суб'єктів; відповідність норми до висновків праводержавознавства, а також тих наук (суспільних, природничих, технічних), які «предметно» вивчають об'єкти, що є у сфері юридичного регулювання; відповідність норми до загальних закономірностей самоорганізації системних явищ і закономірностей цілеспрямованої організації таких явищ.

До юридичних (спеціально-соціальних) передумов ефективності належать: відповідність норми до об'єктивних право-державних закономірностей юридичного регулювання (наприклад, законів системності, яка є несумісною з неузгодженістю, суперечливістю, прогалинністю структурних елементів кожної юридичної системи або із відсутністю обов'язкових структурних елементів кожної юридичної норми чи необхідних залежностей між процедурно-процесуальними та матеріальними

юридичними нормами); наявність у суспільстві режиму законності, неухильне здійснення принципів юридичної відповідальності (особливо принципу її невідворотності); домінування в суспільній свідомості, у громадській думці шанобливого, поважного ставлення до права, його високий престиж серед державних службовців і більшості населення.

В юридичній літературі є дещо інше бачення стосовно юридичних передумов ефективності. До таких належать: правове закріплення домінуючих потреб суспільства; предметна визначеність діяльності правотворчого органу; визначеність меж правового регулювання; зумовленість правотворчої діяльності до об'єктивних умов розвитку суспільства; зміна сфери та типу правового регулювання; особливості правотворчості як результату творчого процесу; системність законодавства; досконалість юридичної техніки; чітке визначення видів юридичної відповідальності, що настає за порушення нормативних приписів, механізму її реалізації [10, с. 314–315].

Натомість О.В. Малько виділив такі умови ефективності правових стимулів, одним із різновидів яких є правове заохочення: адекватність правових стимулів (форми) до інтересів, мотивів і установок (змісту); досконалість законодавства та правозастосовної діяльності; рівень правової культури суспільства і окремої особистості; стан законності; створення конкретної, чіткої, зрозумілої та доступної кожному громадянину системи стимулів у праві; індивідуальний і диференційований підходи до реалізації стимулів; системна єдність, комплексність у використанні стимулів тощо [5, с. 162–164].

Відповідно до концепції Н.А. Гуциної, щоб довести припис заохочувальної норми до реалізації і забезпечити переведення нормативних приписів в реальну практику, досягаючи оптимального ефекту, необхідні: максимальна відповідність заохочувальної норми до об'єктивних соціально-економічних та інших потреб суспільства; відповідність інтересів, виражених в нормі і представлених виконавцям; високий рівень правосвідомості громадян, зацікавлених в реалізації заохочувальних норм; наявність необхідних матеріальних, організаційних та інших ресурсів для застосування заохочувальних норм; відповідна правова інформативність і правова культура посадових осіб, які забезпечують реалізацію правових актів, заохочувальних норм; вибір правозастосовувачем із декількох можливостей, що надані правом, однієї, найоптимальнішої та адекватної певній правовій ситуації, що виникла; наявність ефективних забезпечувальних позитивних санкцій, що передбачають заохочення за особливо корисну заслужену правомірну поведінку, пов'язану із переведенням нормативних приписів в соціальну практику [2, с. 177–178].

Видається, що найважливішою умовою ефективності правових заохочень, яку виділяють по суті усі дослідники, є необхідність врахування об'єктивних закономірностей суспільного розвитку.

Якщо правотворчий орган не зважає на об'єктивні закономірності, ігнорує їх, то і норми, в яких закріплюються заохочення, будуть або безрезультатними, або шкідливими, і саме життя раніше чи пізніше змусить врегулювати суспільні відносини так, щоб вони відповідали вимогам об'єктивних законів суспільства. Як слушно зазначають А.Б. Венгеров і А.В. Міцкевич, право тільки тоді найефективніше закріпить різні матеріальні і моральні стимули, коли вони викликані до життя об'єктивними потребами, інтересами передових соціальних сил суспільства [1, с. 20].

Тісно переплітається з умовою відповідності до суспільних закономірностей умова, яку виділяє О.В. Малько, а саме: адекватність правових стимулів (форми) інтересам, мотивам і установкам (змісту). Це означає, що в разі встановлення в

правових актах даних юридичних засобів важливо враховувати залежність сприйняття інформації від особливостей особистості: соціально-демографічних (стать, вік, освітній рівень тощо), морально-психологічних (ставлення до суспільства, до права в цілому, вольові якості тощо) та ін. Суть і складність стимулювання полягає в тому, щоб домогтися максимальної відповідності до запропонованого стимулу відповідним мотивам, цілям, установкам суб'єктів [5, с. 162].

Соціально-економічні зміни, що відбуваються в сучасному житті суспільства, не можуть не робити істотного впливу на ефективність тих чи інших правових заохочень. Свій зовнішній вираз об'єктивні закономірності суспільного розвитку отримують у потребах та інтересах, а вони, як відомо, не залишаються незмінними. Створювані у процесі правотворчості норми, які закріплюють правові заохочення, мають найоптимальніше поєднувати в собі назрілі потреби і інтереси не тільки держави і суспільства, а й особистості. Недооблік чийхось інтересів або їх повне ігнорування, безумовно, призведе до зниження ефективності правового припису. У зв'язку з цим варто систематично виявляти ті з них, які не повною мірою відповідають умовам, що змінилися, скасовувати застарілі, вносити зміни і видавати нові правові заохочення [3, с. 166].

На думку О.М. Кисельової, умовою ефективності заходів заохочення є правильне визначення мети, поставленої перед даним різновидом правових засобів. Своєю чергою, на думку автора, правильність постановки мети і ефективність заохочень залежать від обліку їх функціональних особливостей, тобто мета і функції взаємозумовлені [3, с. 166].

Без сумніву, функціональні особливості правових заохочень мають враховуватися як в разі уточнення мети конкретної норми, так і в разі формування змісту всіх елементів заохочувального положення. В іншому випадку це призведе до невідповідності окремих елементів до заохочувальної норми, до неясності норм і суперечливості правозастосовної практики. Проте, видається, що зазначена умова повністю охоплюється змістом умови про відповідність до суспільних закономірностей.

Зміст заохочувальних норм має бути точним, по можливості коротким і зрозумілим, в однакові терміни має вкладатися однаковий зміст. Від ступеня виконання цих вимог значною мірою залежить рівень ефективності зазначеного різновиду юридичних засобів.

З метою підвищення ефективності правових заохочень правотворчий орган повинен постійно модифікувати їх систему з урахуванням зміни різних факторів (передусім економічних і соціальних). Для законодавця важливим є враховувати і часовий знос цих юридичних інструментів. Так, матеріальне заохочення, якщо воно залишається на одному і тому ж самому рівні, з часом втрачає свою стимулюючу роль [5, с. 162].

Для того, щоб стимули мали дієвий спонукальний вплив, необхідним є, з одного боку, щоб держава і суспільство було в стані забезпечити його реальне здійснення, а з іншого, щоб «стимульований суб'єкт» був зацікавлений в цьому стимулі.

Правові стимули мають досить повно і точно відображати суть спрямовувального впливу. Ось чому однією з важливих умов підвищення їх ефективності є створення конкретної і чіткої, зрозумілої і доступної кожному громадянину системи стимулювання, націленої на вирішення найактуальніших завдань особистості й суспільства [5, с. 163].

Необхідною умовою ефективності заохочень є вдосконалення правозастосовної практики.

Суб'єкти правових відносин, обмежені, у своїх діях рамками прав та обов'язків даного правового положення, водночас покликані зайняти активну життєву позицію, проявити ініціативу, внести особистий внесок у здійснення адресованої їм норми. Як зазначається в літературі, «недобросовісний або невмілий правозастосовувач може звести нанівець зусилля законодавця» [7, с. 202].

Особистий внесок суб'єкта заохочення може бути різним і визначається не тільки і не стільки його суб'єктивним розсудом, скільки видовими особливостями нормативно-правових приписів. Якщо в категоричних розпорядженнях цей внесок встановлений у мінімальному обсязі, то в заохочувальних він максимальний. Отже, обліку властивостей і особливостей суб'єктів правових заохочень має надаватися особливе значення [3, с. 167–168]. Стан суб'єктів правових заохочень виражається в їх правовій культурі, професіоналізмі, правосвідомості, прагненні максимально використовувати потенціал правових положень та активізувати творчу активність особистості тощо.

Законодавець, встановлюючи правові заохочення, повинен враховувати ступінь вираженості цих властивостей у майбутніх суб'єктах заохочення. В іншому випадку його задум може бути неправильно витлумачений і адресат заохочувальних норм може або взагалі відмовитися від реалізації заохочення, що міститься в них (посилаючись на відсутність необхідних коштів), або, в світлі неправильно зрозумілої йому мети, створити таке конкретизуюче положення, яке зі стимулу перетвориться в антистимул [3, с. 167–168].

Так, завдання законодавця полягає не просто у спрямуванні регулюючого впливу на ті чи інші відносини, а й у вихованні суб'єкта заохочення, в організації його найбільш доцільної діяльності.

Заохочення діє в системі правових та інших соціальних норм. Отже, законодавець за рахунок дії інших різновидів соціальних норм може значно підвищити ту чи іншу властивість суб'єктів права. Такого роду заходами можуть бути: створення творчого мікроклімату в трудовому колективі і різних ланках державної влади та управління, підвищення рівня правової культури та правосвідомості тощо. Ці дії самі собою є умовами ефективності будь-яких правових приписів, у тому числі і заохочувальних [3, с. 167–168].

У зв'язку з тим, що заохочення надають суб'єктам їх застосування можливість повної реалізації свого творчого потенціалу відповідно до локальних особливостей та умов, бажаним є супровід їх видання активізацією інформованості про найближчі і перспективні цілі заохочувальних приписів, проведенням різних заходів соціально-економічного і культурно-виховного характеру.

Для ефективного впливу правових стимулів потрібна їх системна єдність. варто погодитися з А.І. Екімовим у тому, що «необхідним є вміле поєднання стимулів. Це означає, що стимулювання одних дій не повинно придушуватися стимулюванням інших. Стимули «працюють» тільки в системній єдності. Так, стимулювання кількості випущеної продукції не повинно негативно позначатися на значенні стимулів, що забезпечують якісні показники» [13, с. 97].

Однак, при всій комплексності, системній єдності необхідно в кожному конкретному випадку виділяти головні стимули. У цьому полягає мистецтво суб'єкта управління (законодавця і правозастосовувача).

На нашу думку, вплив на поведінку суб'єктів права за посередництва правового заохочення може здійснюватися на нормативному та на правозастосовному рівнях. Тому ефективність правових заохочень залежить не лише від якості їх правотворчого оформлення, але й від особливостей діяльності самого суб'єкта

заохочення. З огляду на це, з урахуванням вищенаведених позицій вчених стосовно означеного питання, нам видається за необхідне виділити умови ефективності правового заохочення, які мають забезпечуватися на правотворчому рівні, та ті, які повинні дотримуватися на рівні правозастосування.

До перших, на наш погляд, потрібно зачислити:

1) відповідність закріплюваних правових заохочень до потреб та інтересів держави та суспільства. Вказане передбачає необхідність закріплення саме тих видів правових заохочень, які здатні задовольняти потреби та інтереси заохочуваних суб'єктів права, що, своєю чергою зумовлюватиме позитивну мотивацію цих суб'єктів до обрання тих варіантів поведінки, які запропоновані державою та вигідні їй. Ця умова також охоплює необхідність зміни, реформування системи правових заохочень відповідно до змін потреб та інтересів соціуму і держави, тобто має забезпечуватися актуальність вказаних правових засобів;

2) реальність нормативного забезпечення застосування правових заохочень матеріально-технічними та іншими необхідними ресурсами (будь-які закріплювані заходи заохочення мають бути здійсненними, тобто реальними із урахуванням існуючих соціально-економічних умов життя. В іншому випадку примарні, обіцяні, але не надані заходи заохочення не матимуть жодного стимулюючого ефекту, крім негативного);

3) забезпечення системності у нормативному закріпленні правових заохочень. Правові заохочення мають бути закріплені у системній єдності як з іншими видами правових стимулів, так і у своїй внутрішній структурі. Система як правових стимулів загалом, так і правових заохочень зокрема має бути чіткою та зрозумілою;

4) чітке формулювання складів заслуг, за які передбачені заходи заохочення, а також дотримання інших правил юридичної техніки. Заслуга є підставою для застосування правового заохочення. З огляду на це дуже важливим є чітке формулювання та зрозумілість дій, вчинків, за які до заохочуваного суб'єкта можуть застосовуватися заходи заохочення. Дотримання цієї умови є важливим також у контексті звуження коридору для суб'єктивного розсуду суб'єкта заохочення, і, як наслідок, – для зменшення зловживань з його боку. Необхідним також є дотримання інших правил юридичної техніки, як-от однозначність застосовуваної термінології, лаконічність викладу нормативно-правових приписів тощо;

5) нормативне закріплення процедури застосування правових заохочень яка б урегульовувала діяльність суб'єктів заохочення щодо їх застосування. Адже, як відомо, будь-які процедурні норми слугують забезпеченню дотримання прав зацікавлених осіб. Крім того, ця умова є також необхідною самим суб'єктам заохочення, оскільки дуже часто ними є органи державної влади та місцевого самоврядування, які повинні діяти у порядку, встановленому законом. Відсутність такого порядку по суті унеможливує заохочувальну діяльність цих суб'єктів.

До умов, які повинні забезпечуватися на правозастосовному рівні, належать:

1) законність застосування правових заохочень, що передбачає дотримання однойменного принципу застосування правового заохочення. Він полягає, зокрема, у суворому дотриманні нормативно встановлених підстав та порядку застосування цього виду юридичних стимулів;

2) вибір оптимальних видів та розмірів правових заохочень. Ця умова полягає у застосуванні суб'єктами заохочення у кожному конкретному випадку таких видів правових заохочень та їх розмірів, які б забезпечували належний стимулюючий вплив на заохочуваних суб'єктів права шляхом спрямування мотивації цих суб'єктів. Вибір відповідних параметрів має здійснюватися з урахуванням

принципів застосування правових заохочень, зокрема, принципів пропорційності та індивідуалізації.

3) своєчасність застосування правових заохочень. Без дотримання цієї умови навіть за досконалого виконання всіх інших умов правове заохочення не забезпечить бажаного стимулюючого впливу на суб'єктів права.

Отже, у ході проведеного дослідження подано загальнотеоретичну характеристику умов ефективності правового заохочення, а також запропоновано виділяти з-поміж них ті умови, які мають забезпечуватися на правотворчому рівні, та ті, які мають дотримуватися на рівні правозастосування.

Список використаної літератури

1. Венгеров А.Б. Закон и законность в хозяйственной деятельности / А.Б. Венгеров, А.В. Мицкевич. – М., 1973.
2. Гущина Н.А. Поощрительные нормы российского права. Теория и законодательная практика / Н.А. Гущина. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 294 с.
3. Киселева О.М. Поощрение как метод правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Ольга Михайловна Киселева. – Саратов, 2000. – 197 с.
4. Козлов В.А. Вопросы теории эффективности правовой нормы : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук / В.А. Козлов. – Ленинград, 1972. – 26 с.
5. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве / А.В. Малько. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2004. – 250 с.
6. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве: Теоретико-информационный аспект / А.В. Малько. – Саратов, 1994. – 184 с.
7. Петрухин И.Л. Теоретические основы эффективности правосудия / И.Л. Петрухин, Г.П. Батуров, Т.Г. Морщакова. – М., 1979.
8. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник / П.М. Рабінович. – Вид. 10-е, доповнене. – Львів : Край, 2008. – 224 с.
9. Ротань В.Г. Правовая природа норм труда и их эффективность / В.Г. Ротань // Правоведение. – 1974. – № 4.
10. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
11. Теорія держави і права : навч. посібник / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін. ; за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 368 с.
12. Фаткуллин Ф. Социальная ценность и эффективность правовой нормы / Ф. Фаткуллин, Л. Чулокин. – Казань, 1977. – 119 с.
13. Экимов Л.И. Интересы и право в социалистическом обществе / Л.И. Экимов. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 134 с.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ПООЩРЕНИЯ КАК ПРАВОВОГО СРЕДСТВА ВЛИЯНИЯ НА ПОВЕДЕНИЕ СУБЪЕКТОВ ПРАВА

О. Барабаш

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина*

Эффективность поощрений в праве зависит от качества их правотворческого оформления и особенностей деятельности самого субъекта поощрения, поскольку влияние на поведение субъектов права при посредничестве правового поощрения

может производиться как на нормативном, так и на правоприменительном уровнях. Поэтому предлагается выделять условия эффективности правового поощрения, которые должны обеспечиваться на правотворческом уровне, и те, которые должны соблюдаться на уровне правоприменения.

Ключевые слова: поощрения в праве (правовое поощрение); эффективность средств правового регулирования, условия эффективности поощрения в праве.

EFFICIENCY OF ENCOURAGEMENT APPLICATION AS LEGAL MEANS OF INFLUENCE ON LEGAL SUBJECTS' BEHAVIOUR

O. Barabash

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str. 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The efficiency of legal encouragement depends on the quality of law-making and on the activities of the subject who is encouraged, since the influence on the behavior of the subjects of law by legal encouragement can be carried out both on the regulatory and enforcement levels. The author proposes to single out the conditions of legal encouragement efficiency, which should be provided on the law-making level, and those, which should be followed on the enforcement level.

Key words: legal encouragement, effectiveness of legal regulation means; conditions of encouragement efficiency in law.

*Стаття: надійшла до редакції 11.10.2012
прийнята до друку 09.11.2012*